

УСХОДНЯЯ ПАЛІТЫКА ПОЛЬШЧЫ Ў ПАЛІТЫЧНЫХ КАНЦЭПЦЫЯХ 1918–1922 ГГ

*Алена Трубчык
Мінск, Беларусь*

Мэта дадзенага артыкула паказаць пазіцыі польскіх палітычных групавак да геа-палітычнага лёсу беларускіх зямель праз прызму фарміравання ўсходняй мяжы Польшчы. Усе палітычныя плыні, якія існавалі ў польскім грамадстве ў адзначаны перыяд гуртаваліся вакол дзвюх асноўных канцэпцый – федэраліскай і інкарпарацыйнай. У артыкуле прадстаўлены погляды асобных польскіх палітыкаў, якія мелі найбольш істотны ўплыў на беларускае пытанне. Храналагічныя рамкі ахопліваюць 1918–1922 г. – перыяд ад стагнаўлення незалежнай Польскай дзяржавы і ўзнікнення новых палітычных ўмоў, у якіх дзейнічалі палітычныя партыі і групы, да змены палітыкі польскага ўрада ў адносінах да беларускіх зямель у выніку заключэння Рыжскай мірнай дамовы і далучэння Віленшчыны да Польшчы.

Ключавыя словы: усходняя палітыка, Другая Рэч Паспалітая, федэралізм, беларускае пытанне

Усходняя палітыка незалежнай Польскай дзяржавы (Другой Рэчы Паспалітай) у 1918 – 1922 г. гг. фарміравалася пад уплывам розных палітычных канцэпцый, якія знайшлі сваё адлюстраванне ў польскім друку і асобных брашурах праграмнага характару.

У 1970-я гг. ў польскай гістарыяграфіі ў першыню прагучала думка аб тым, што ў адносінах да беларускіх зямель на практыцы польскія ўлады не кіраваліся адзінай палітычнай праграмай [1; 2]. Палітыка, якая ў тэорыі павінна была быць федэрацыйнай, рэалізоўвалася згодна з інкарпарацыйнай мадэллю. На думку Ю. Левандоўскага і А. Дзяругі, агульныя палітычныя дырэктывы федэралістаў і эндэкаў найбольш збліжаліся ў вырашэнні беларускіх пытанняў [1, с. 15; 2, с. 45]. У сучаснай польскай гістарыяграфіі вызначыўся кірунак, прадстаўнікі якога, на наш погляд, перабольшваюць ролю федэраліскай ідэі ў польскай палітыцы на акупаваных землях. Разам з ідэалізацыяй федэраліскай канцэпцыі Ю. Пілсудскага назіраюцца спробы абгрунтаваць прычыны яе правалу, крытыкуючы беларускі нацыянальны рух [3; 4]. Такім чынам, праблемы, звязаныя з дзяржаватворчымі працэсамі, застаюцца актуальнымі і патрабуюць аб'ектыўнага навуковага

падыходу з боку як польскіх, так і беларускіх гісторыкаў.

На фарміраванне польскай палітыкі ў адносінах да Літвы, Беларусі і Украіны перш за ўсё павінны былі ўплываць гістарычныя традыцыі. Палітычна актыўная частка польскага грамадства лічыла, што Польская дзяржава павінна ахапіць межы былой Рэчы Паспалітай і ў новых гістарычных ўмовах будаваць з гэтых зямель незалежную сучасную дзяржаву. Першыя ўрады адраджонай Польшчы І. Дашыньскага (6–18. 11. 1918 г.), Ю. Марачэўскага (18. 11. 1918 – 16.01.1919 гг.) і І. Падэрэўскага (16.01 – 27.11. 1919 г.) не кіраваліся ў сваёй ўсходняй палітыцы тэрытарыяльнай праграмай адзінага палітычнага кірунку. Яны вымушаны былі лічыцца з агульнай палітычнай сітуацыяй, якая існавала вакол гэтай праблемы, з жаданнем розных палітычных сіл [5, с. 20].

Тэрытарыяльныя праграмы і пастулаты польскіх палітычных групак у 1918-1919 гг. зводзіліся да адной з дзвюх асноўных канцэпцый усходніх межаў – федэраліскай і інкарпарацыйнай. Прадстаўнікі так званага “бельведэрскага лагера”, якія групаваліся вакол кіраўніка дзяржавы Юзефа Пілсудскага, прытрымліваліся пастулата аб неабходнасці адбудавання гістарычнай Польшы на федэралістычнай падставе ў форме ўніі Польшы, Літвы, Беларусі і Украіны. Аднак сярод прыхільнікаў федэраліскай канцэпцыі не было адзінства, а іх праекты адносна беларускіх, украінскіх і літоўскіх тэрыторый ў той ці іншай ступені схіляліся ў бок інкарпарацыі.

У канцы 1918 г. папечнікі Пілсудскага выдалі першыя брашуры, у якіх спрабавалі абгрунтаваць неабходнасць федэрацыі беларускіх і ўкраінскіх зямель з Польшчай, а не з Расіяй, а таксама з дапамогай статыстычных дадзеных імкнуліся паказаць эканамічную, палітычную і нацыянальную няздольнасць беларусаў да ўтварэння ўласнай дзяржавы і адначасова выявіць “польскасць” на большай частцы беларускіх тэрыторый. Вядомы польскі публіцыст і статыст Эдвард Малішэўскі [Edward Malischewski], беручы за аснову тагачасныя спісы насельніцтва, у сваёй брашурцы “Białoruś w cyfrach i faktach” падзяліў беларускія землі на тры часткі: Заходнюю Беларусь з Віленскай і Гродненскай губернямі, дзе вызначаў колькасную перавагу палякаў і іх імкненне цалкам злучыцца з Польшчай, Сярэднюю Беларусь (Мінская губерня), у якой, паводле аўтара, мела месца нацыянальная раўнавага, Усходнюю Беларусь (Магілёўская, Віцебская губерні і тры паветы Інфлянты: Дзвінскі, Рэжыцкі, Люцынскі), дзе палякі складалі меншасць і найбольш выразна адчуваўся рускі ўплыў.

У сваёй працы Малішэўскі падкрэсліваў нізкую нацыянальную свя-

домасць беларускага насельніцтва, нешматлікасць мясцовай інтэлігенцыі і слабасць яе грамадска-палітычнай пазіцыі. Агульную гаспадарча-эканамічную адсталасць краю аўтар тлумачыць былымі неспрыяльнымі палітычнымі умовамі, сярод якіх адзначае забарону палякам набываць зямлю, абмежаванне грамадскай ініцыятывы ў адкрыцці школ, курсаў, таварыстваў і інш. На думку аўтара, толькі з дапамогай польскага элемента магчыма было стварыць дзяржаўнасць на беларуска-літоўскіх землях. Мяжой “польскіх уплываў” Малішэўскі вызначаў лінію Дзвіны і Беразіны і Дняпра, за якой беларусы апынуліся ў сферы палітычных і эканамічных інтарэсаў Расійскай дзяржавы, і вяртанне палякам гэтых тэрыторый ставілася аўтарам пад вялікае сумненне. У якасці высновы Малішэўскі падкрэсліваў, што Польшча не павінна губляць сувязі з усімі сваімі былымі землямі, “бо нацыянальныя адрозненні паміж мясцовым насельніцтвам вельмі нязначныя і ў хуткім часе могуць быць злагоджаныя, што ў сваю чаргу падаецца адной з важнейшых умоў утварэння Польскай дзяржавы” [6, с. 35]. Можна пагадзіцца з думкай польскага даследчыка А. Дзяругі аб тым, што такая праца “павінна была больш задаволіць эндэкаў, чым пілсудчыкаў”. Сапраўды, федэраліская канцэпцыя выглядала як нейкі ідэал, да якога, як лічылі яе прыхільнікі, неабходна было імкнуцца, пры гэтым ўлічваючаць умовы тагачаснай рэчаіснасці.

У шэрагу розных геапалітычных праектаў Польскай дзяржавы асаблівай ўвагі патрабуе праект, прапанаваны Польскай сацыялістычнай партыяй (ППС). Пазіцыі партыі былі прадстаўлена ў працах Мечыслава Недзялкоўскага [7], Тадэуша Голувка [8], Марыяна Свехоўскага [9], Браніслава Сівік [10].

Змадэрнізаваная бэльведэрская праграма адносна беларускіх зямель М. Свехоўскага з’явілася на старонках выдання “Wschod polski” у студзені 1919 г. Будучы кіраўнік палітычнага аддзелу Дэпартаменту Усходніх зямель падзяліў беларускія тэрыторыі на “сферы ўплываў”, прызнаючы за беларусамі толькі Міншчыну, падкрэсліваў, што “акрамя сваіх тэарэтычных дэкларацый у справе незалежнасці, беларусам прыйдзецца згадзіцца на абмежаванне сваіх палітычных дзяржаўных памкненняў адносна ўсходняй Беларусі.” Свехоўскі не лічыў мэтазгодным разважаць аб утварэнні асобнай беларускай дзяржаўнасці, пакуль для гэтага не ўзнікнуць неабходныя падставы (адукацыя, культура і інш.), бо беларусы “... да гэтага часу паказалі вельмі мала жыццёвых сіл, а таксама слабую нацыянальную свядомасць.” [9]

У маі 1919 г. М. Свехоўскі выказаў погляды адносна польскай палітыкі на беларуска-літоўскіх землях у спецыяльным мемарыяле. Аўтар пісаў, што: “беларуская праблема цесна звязана з развіццём нашых ваенных дзеянняў на ўсходзе і залежыць ад таго, як далёка дойдучь нашы войскі. На ўсялякі выпадак Віленская і Гродзенская губерні павінны застацца выключна ў сферы польскіх ўплываў, падобна як беларускі рух у Гродзенскай губерні – у паветах Пружанскім, Слоніўскім, Кобрынскім і, магчыма, Навагрудскім і Пінскім – у Мінскай губерні, і для таго, каб польская тэрыторыя ў Літве, а перш за ўсё ў Віленскай губерні, атрымала салідныя падставы для далучэння да Польшчы. Для гэтага шырока распаўсюдзілася дзейнасць Стражы Крэсвай так сама на праваслаўнае насельніцтва гэтай тэрыторыі. Цяпер можам пачаць раздачу зямлі сялянам, пераселеным з Польшчы. Кропку апоры беларускага руху неабходна перанесці на ўсход і там на абшарах Мінскай губерні і Магілёўскай губерні аказаць яму падтрымку; басейны рэк Бярэзіна і Дняпр зрабіць асяроддзем адраджэння Беларусі і толькі гэтыя тэрыторыі прызнаць аўтаномнымі, якія могуць увайсці ў склад федэрацыі зямель ВКЛ” [9].

Выснова аб тым, што пасля прыходу польскіх войск на тэрыторыю Беларусі, партыя адыйшла ад ідэі падтрымкі беларускага нацыянальнага руху можна знайсці ў артыкуле А.І. Цвікевіча “Политический очерк Западной Белоруссии”. Доказам прыводзіцца шэраг вытрымак з артыкулаў М. Недзялкоўскага, які ў 1920 годзе пісаў аб тым, што развіццё беларускага руху ў межах Гродзенскай, Віленскай, Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губерні з’яўляецца “непрапарцыянальным сілам Беларусі”. Замест нацыянальнага самавызначэння і незалежнасці Беларусі быў прапанаваны іншы варыянт: “калі толькі беларусы не пажадаюць расплыцца ва ўсерасійскім моры, яны павінны зразумець практычную неабходнасць сваёй аўтаномнай сувязі з Польшчай” [11, с. 29].

Сучасны польскі даследчык М. Сліва [M. Sliwa] ахарактарызуе погляды М. Недзялкоўскага наступным чынам: “імкнуўся да ўзнаўлення Польскай дзяржавы ў этнаграфічных межах, аб’яднанай у федэрацыю з землямі былога ВКЛ. Быў перакананы ў неабходнасці ўтварэння сацыялістычнага ўрада як найлепшага гаранта развіцця краю. Адмаўляў пошукі палітычных саюзнікаў сярод кансерватыўных і нацыяналістычных групавак, а таксама змагаўся з спробамі радыкалізацыі сацыялістычнай палітыкі па прыкладу праграм і тактыкі бальшавікоў” [12, с. 9].

Паводле Леона Васілеўскага, члена ППС, міністра замежных спраў

ва ўрадзе А. Марачэўскага, федэралізм павінен грунтавацца на даўняй польскай традыцыі – “вольныя з вольнымі, роўныя з роўнымі”, каб краіны, этнаграфічна звязаныя з Польшчай, мелі шансы на захаванне сваёй культурнай спадчыны і далейшае развіццё. “Таму поўныя грамадзянскія правы і ўлічванне культурных і этнаграфічных інтарэсаў нацыянальных меншасцяў – вось нацыянальная праграма дзяржавы, дбаючай аб сваім нармальным укладзе і ўласнай будучыні” [13, с. 24].

Лічучы ў беларусаў не здольнымі стварыць уласную дзяржаву, яшчэ адзін вядомы прадстаўнік сацыялістаў Тадэвуш Галушко. Ён бачыў будучыню гэтай “этнаграфічнай масы” толькі пад апекай палякаў, што магло б стварыць неабходныя ўмовы для развіцця будучай беларускай дзяржаўнасці ў федэрацыі з Літвой, Украінай, Польшай. Галоўнай задачай федэрацыі вызначаў абарону этнаграфічных польскіх зямель, у тым ліку і беларускіх, якія не маглі самастойна дзейнічаць, ад Расіі. Смастойнае існаванне беларускага народа, падкрэсліваў Галушко, азначала б яго знішчэнне на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў [8].

Асновы гэтай палітыкі выклікалі незадавальненне сярод беларускага грамадства, якое бачыла ў паляках толькі акупантаў. Гэта спрыяла таму, што ў Польшчы вылучылася лінія нацыянальных дэмакратаў, якія лічылі, што на ўсходзе неабходна заняць толькі тыя землі, дзе дамінуе польская культура, і якія можна асіміляваць напрацягу аднаго пакалення.

Праекты ўсталявання ўсходніх межаў Польшчы ў трактоўцы прадстаўнікоў партыі Нацыянальнай Дэмакратыі (НД) ў 1918–1919 гг. заставаліся амаль без змяненняў. Патлумачыць гэта можна тым, што палітычная дактрына дадзенага накірунку, які атрымаў назву інкарпарацыйным, з’яўлялася справай па-сутнасці аднаго чалавека – Рамана Дмоўскага [Roman Dmowski], лідэра партыі. Яго тэрытарыяльная праграма была прадстаўлена на Парыжскай мірнай канферэнцыі, якая адкрылася ў студзені 1919 г. Дмоўскі, трымаючыся ідэі стварэння моцнай Польскай дзяржавы паміж Расіяй і Германіяй, супрацьстаяў групе федэралістаў на чале з міністрам замежных спраў І. Падэрэўскім, накіраваных на канфрэнцыю Пілсудскім. Барацьбу дзвюх польскіх прадстаўніцтваў у Парыжы апісаў у сваёй працы генеральны сакратар пры дэлегацыі Р. Дмоўскага С. Казіцкі [14].

Кіраўнік Польскага Нацыянальнага Камітэта (НКП) назваў літоўскі, беларускі і ўкраінскі народы “негістарычнымі”, адсталымі ў цывілізацыйным плане, якія не стварылі ўласнай літаратуры і не маюць сваёй інтэлігенцыі. На такіх тэрыторыях, слабых ў палітычных і культурных адносінах,

---

утварэнне стабільнай і моцнай дзяржаўнасці Дмоўскі лічыў не магчымым, а федэрацыя з такім суседам толькі паслабіла б Польшчу і не прынесла ніякай карысці. Асноўным аргументам пры вызначэнні ўсходняй мяжы стала вылучэнне па моўнаму крытэрыю значнай колькасці польскага элемента на ўсходніх землях, які, на думку Дмоўскага, “з’яўляўся адзінай інтэлектуальнай моцай краю” [15].

Вельмі папулярным ў польскай грамадска-палітычнай думцы напярэдадні і ў час польска-савецкай вайны было замацаванае праз навуку і літаратуру адмаўленне існавання беларускага народа, альбо разуменне беларусаў як “пераходнай формай паміж палякамі і рускімі”. Польскі даследчык і палітычны дзеяч Уладзіслаў Студніцкі [Władysław Studnicki], які ў час польска-савецкай вайны ўзначальваў статыстычны аддзел пры Генеральным камісарыяце ўсходніх зямель, у сваёй працы “Паўночна-усходнія землі былой Рэчы Паспалітай” вызначаў беларускае пытанне наступным чынам: “Тэты край (маюцца на ўвазе Віленская, Віцебская, Гродзенская, Ковенская, Мінская, Магілёўская губерні – А. Т.) вельмі слабы ў гаспадарчым сэнсе, таму не можа быць незалежным дзяржаўным арганізмам, а толькі правінцыяй Польшчы, ці Расіі.” Ён лічыў, што для самавызначэння беларусаў не існуе таксама ніякіх культурных падстаў: мовы і адукацыі на роднай мове. Адной з галоўных прычын цывілізацыйнай адсталасці краю аўтар называў адукацыйную палітку расійскіх улад, якая прывяла да русіфікацыі мясцовага насельніцтва. Ужываючы тэрмін “каланізацыя”, аўтар спрабаваў даказаць, што менавіта Польшча, а не Расія зможа ўзняць эканамічны патэнцыял усходніх зямель, развіць інфраструктуру, прамысловасць, гандаль і сельскую гаспадарку. Аднак, аб магчымасцях культурнага адраджэння краю і адукацыі мясцовага насельніцтва з дапамогай Польшчы аўтар нават не ўпамінаў [16, с. 23].

Да вяртання гістарычнай спадчыны Польшчы, населенай палякамі, заклікаў Сымон Браноўскі [Symon Bronowski], аўтар брашуры, выдадзенай Таварыствам аховы ўсходніх крэсаў у студзені 1919 г. Ён прызнаваў факт існавання беларускага народа, але падкрэсліваў нізкі ўзровень яго культурнага развіцця, адсутнасць пачуцця нацыянальнай годнасці, патрыятызму. Беларусы, па меркаванню аўтара, не мелі ўласнай літаратуры, “за выключэннем некалькіх кніжак, напісаных палякамі на беларускіх гаворках”, не здолелі арганізаваць народную адукацыю. Узнікненне значнай колькасці беларускіх школ ў час Першай сусветнай вайны звязваў выключна з праявай ініцыятывы з боку немцаў, а існаванне нацыянальнай інтэлігенцыі

ўвогуле адмаўляў. Браноўскі зрабіў выснову аб тым, што такі народ, нават калі і здолее ўтварыць уласную дзяржаўнасць, яна вельмі хутка будзе захоплена больш магутным суседам (маецца на ўвазе расійская дзяржава – А.Т.). “Толькі пад моцнымі крыламі Польшчы беларусы павінны рабіць першыя крокі да фарміравання свайго нацыянальнага аблічча, інтэлігенцыі і іншых падстаў, неабходных для дзяржаўнай самастойнасці” – пісаў Браноўскі, не адмаўляючы магчымасць федэрацыі з беларускімі землямі ў далёкай перспектыве. Аднак далей аўтар паказвае, што беларускі народ “здоровым інстынктам” больш схіляецца да польскасці, чым да развіцця ўласнай нацыі. У Мінскай губерні і Мінску, па яго падліках, з пачаткам польска-савецкай вайны па ініцыятыве і за кошт мясцовага насельніцтва было ўтворана 515 польскіх пачатковых школ, у якіх навучалася 20000 дзяцей (!!) [17, с. 17].

Прамежжавую пазіцыю паміж федэратыўнай і інкарпарацыйнай плынямі займалі прадстаўнікі кансерватыўнага кірунку – буйныя землеўласнікі- краёўцы (Ваньковічы, Сапегі, Рачкевічы і інш.). Утварэнне новых нацыянальных дзяржаў, згодна тэарэтычным праектам пілсудчыкаў, магло прынесці землеўласнікам нежаданыя аграрныя рэформы, а згодна з праграмай эндэкаў, за межамі Польшчы заставалася шляхецкая ўласнасць у Магілёўскай, Віцебскай губернях, частцы Валыні і Правабярэжнай Украіне. Таму, калі польскія землеўласнікі цалкам падтрымлівалі эндэкаў, то крэсавыя прадстаўнікі вымушаны былі схіляцца больш да бельведэрскага лагера. Блізкімі да поглядаў мясцовых землеўласнікаў знаходзілася і група афіцэраў II аддзелу Генеральнага штабу, якія не стваралі ўласных палітычных канцэпцый, а павінны былі займацца практычнай рэалізацыяй на ўсходніх землях палітыкі, якая дыктавалася Пілсудскім.

Праграма кансерватыўных колаў, зацікаўленых у захаванні ўласнай маёмасці зводзілася да двух пастулатаў: узнаўленне Вялікага княства Літоўскага ў саюзе з Польшчай і далучэнне да яго Віцебскай і Магілёўскай губерняў праз вайну з савецкай краінай. Існаванне народаў у агульнай дзяржаве павінна была абапірацца на прынцыпы роўнасці і супрацоўніцтва. Ад палякаў патрабавалася дапамога пры ўзнаўленні саюза літоўска-беларускіх зямель з Польшчай. Прыхільнікам утварэння літоўскай дзяржавы, злучанай з Польшчай з дапамогай уніі, быў Крыштаф Алэндзкі [Krzysztof Olędzki.], афіцэр і публіцыст. Па яго меркаванню, без дапамогі палякаў літоўска-беларускія землі не здольныя самастойна стварыць моцны і аўтарытэтны сярод насельніцтва ўрад. Стварэнню самастойнай дзяржа-

вы перашкаджала этнаканфесійная стракатасць краю, таму неабходна было “схіліцца да моцнага суседа.” Паводле Алендзкага, на карысць сувязі з Польшчай прамаўлялі агульная мінуўшчына, культурная супольнасць, магчымасць гаспадарчай дапамогі, а таксама абарона ад “маскоўскай або нямецкай няволі”. Публіцыст пісаў, што “Польшча нясе з сабой не толькі забеспячэнне матэрыяльнага быту, але таксама гарантуе палітычныя і грамадзянскія свабоды – свабоду слова, пісьма, веравызнанняў, сходаў і г.д.” У адносінах да адукацыі на літоўска-беларускіх землях аўтар лічыў, што Польшча, якая сама зведала начыянальны прыгнёт, “ніколі не пойдзе шляхам здзічэлага ўсходу” (маецца на ўвазе русіфікатарская палітыка былога царскага ўрада – А.Т.). Пытанні асветы павінны вырашацца так, як гэтага будзе патрабаваць мясцовае насельніцтва, а Польская дзяржава павінна стварыць усе неабходныя ўмовы для духоўнага развіцця асобы і грамадства ўцэлым [18, с. 5]

Такім чынам, абедзье польскія тэрытарыяльныя праграмы прадугледжвалі экспансію на ўсход. Федэралізм падаваўся Ю. Пілсудскаму больш актыўным і паслядоўным. Падтрымліваючы федэралізм, Пілсудскі не разглядаў яго з пазіцыі акрэсленага самавызначэння народаў, аднак лічыў менавіта гэту канцэпцыю найбольш выгадным лозунгам для вядзення вайны за ўсходнія тэрыторыі. У канцы 1920 г. Ю. Пілсудскі заявіў сябе як праціўнік федэрацыі, сцвярджаючы, што падставы федэралізму ніколі не магчыма было ажыццявіць. Ён адназначна даваў зразумець, што намагаўся стварыць толькі бачнасць федэрацыі, якая павінна была зберагчы Польшчу ад абвінавачвання ў анексійнай палітыцы ў вачах міжнароднай грамадскасці.

1. Deruga, A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918 - 1919) / A. Deruga. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1969. – 330 s.
2. Lewandowski, J. Fedaralizm. Litwa a Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI-1918 – IV-1920) / J. Lewandowski Warszawa : PWN, 1962. – 79.
3. Gierowska-Kałuża, J. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego-9 września 1920) / J. Gierowska-Kałuża. – Warszawa : Wydawnictwo Neriton Institut Historii PAN, 2003. – 447 s.
4. Sleszyński, W. Wychować lojalnych obywateli. Polityka oświatowa władz polskich na ziemiach północno - wschodnich II Rzeczypospolitej (1919-1939) / W. Sleszyński // Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewskim-białoruskim / Prymat; red. W. Sleszyński. – Białystok, 2007. – S. 151-158.
5. Litwin, A. Problem Białorusi w oficjalnej polityce polskiej w latach 1918-1939 A. Litwin Spółceństwo białoruskie, litowskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1945 red. M. Giżejendkiej i T. Strzembosza. – Warszawa in.-t. studiów politycznych PAN, 1995. – S. 20.
6. Maliszewski, E. Białoruś w cyfrach i faktach / E. Maliszewski. - Piotrków : Wiadomości

---

Polski, 1918. - 39 s. C.35

7. Niedziałkowski, M. Zadania polskiej polityki zagranicznej / Mieczysław Niedziałkowski. – Warszawa: "Nowe Życie". – 1921. – 16 s. Niedziałkowski, M. O co walczy Polska Partja Socjalistyczna? / Mieczysław Niedziałkowski. – Warszawa "Nowe Życie". – 1921. – 19 s.

8. Hołówko, T. Perspektywy historyczne// Robotnik. – 1919. – 24 lutego (№ 166). – S.3. Hołówko, T. Perspektywy historyczne// Robotnik. – 1919. – 24 lutego (№ 166). – S.3.

9. Swiechowski, M. O program w stosunku do ziem Litewsko – białoruskich / Marjan Swiechowski. – Wilno: "Lux". – 1920. – 30 s.

10. Siwik, B. Co to jest demokracja / Bronisław Siwik. – Warszawa: nakładem biura propagandy wewnętrznej. – 1920. – 15 s. Siwik, B. Państwo a społeczność narodowa/ Bronisław Siwik. – Warszawa:Znak. – 1921. – 34 s. Siwik, B. Z powodu naszej polityki wschodniej// Przymierze. – 1920. – 5 grudnia (№ 17). – S. 1-3.

11. Цвикевич, А. И. Политический очерк Западной Белоруссии / Цвикевич А. И. // Западная Белоруссия : сб. статей / Гос. издательство БССР; ред. Цвикевич А. И. – Минск, 1927. – 40 с.

12. Sliwa, M. O ustroju społecznym i demokracji/ M. Sliwa.- Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2000. – 234 s.

13. Wasilewski, L. W sprawie przyłączenia kresów wschodnich / L. Wasilewski. - Warszawa, 1919. – 26 s.

14. Kozicki, S. Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu / Stanisław Kozicki. – Warszawa: "Nowy Świat". – 1921. – 169 s.

15. Nota delegacji polskiej na konferencji pokojowej o wschodnich granicach Polski (przesłana przewodniczącemu komisji terytorjalnej d. 3 marca 1919 r.) / Roman Dmowski // Polityka polska i odbudowanie państwa Warszawa : nakładem księgarni Perzyński, Niklewicz, 1926. – 533 s.c.526-528. Dmowski, R. Losy polityki zagranicznej w Rzeczypospolitej Polskiej / Roman Dmowski. – Warszawa: wyd. "Gazety Warszawskiej". – 1921. – 29 s.

16. Studnicki, W. Polnocno- wschodnie ziemie dawnej Rzeczypospolitej Polskiej / W. Studnicki.- Warszawa, 1919.- 27 s.

17. Bronowski, S. Państwo polskie a kwestja białoruska / S. Bronowski. – Warszawa : Towarzystwo Obrony Kresów, 1919. - 19 s.

19. Olędzki, K. Kresy wschodnie a Polska / K. Olędzki. – Warszawa : Wyd-wo południowo-wschodniego okręgu polskiego czerwonego krzyża, 1919. – 14 s.